

АНАЛІЗ НАУКОВОЇ ТИТУЛАТУРИ ЯК МЕТОДОЛОГІЧНА ПРОБЛЕМА

Костенко І.В. старший викладач НТУУ «КПІ»

У статті розглядаються методологічні засади аналізу інституту присудження наукових ступенів та присвоєння вчених звань в історії держави і права. Аналізується роль системно-функціонального підходу до наукової титулатури, визначається місце методологічних принципів історизму та системності для вивчення синхронії та діахронії науково-атестаційних процесів.

В статье рассматриваются методологические основания анализа института присуждения ученых степеней и присвоения ученых званий в истории государства и права. Анализируется роль системно-функционального подхода, определяется место методологических принципов историзма и системности для изучения синхронии и диахронии научно-аттестационных процессов.

In the article the methodological grounds of analysis of institute of graduate degrees and appropriation of scientific ranks are examined in history of the state and right. The role of system-functional approach is analyzed, the location of historical and system methodological principles is determined for the study in synchrony and diachrony of the scientifically-attestation processes.

Ключові слова: методологія, наукова титулатура, історизм, системність, функціональність

Стан будь-якої науки в кожен момент її історії визначається тими завданнями, які ставить перед нею суспільство, її власним рівнем і попередньою історією, а також і станом інших наук, як суміжних, так і не суміжних з нею. Розвиток науки відбувається за двома протилежними й у той же час взаємопов'язаними напрямками: шляхом внутрішньої диференціації і шляхом інтеграції з іншими науками, причому обидва процеси можуть протікати паралельно. Відповідно, у кожному епоху існують певні загальні тенденції думки в усіх галузях пізнання. Такими так званими спільними «стилями мислення» можуть бути, наприклад, історизм, тенденція до математизації розгляду структури об'єктів, системний, функціональний чи антропоцентричний підхід або ті чи інші їх комбінації. Ці загальні тенденції в науковому мисленні називають іноді парадигмами [1], маючи на увазі сукупність загальних ідей і навіть філософських установок. Ми ж можемо розуміти під парадигмою погляд на право, пов'язаний із певною філософською течією й певним станом суспільства, а використання цього терміну в указаному вище розширивальному сенсі вмотивоване його семантичними зв'язками з такими словами, як «модель», «тип», «зразок».

Сьогодні, в умовах науково-технічного прогресу аналіз закономірностей процесів дослідження стає однією з умов розвитку науки взагалі, а питання про виявлення закономірностей розвитку наукового пізнання

набуває неабиякого практичного та теоретичного значення. Необхідність усвідомлення ролі методології в науковому дослідженні підсилюється ще й загальною кризою орієнтирів, стратегій та тактик сучасних наукових напрямів – усе ставить під сумнів, а це підсилює кризу суспільних наук, призводить до руйнівних для науки наслідків і навіть до відмови від наукових досліджень на користь емпіризму або містицизму. Як зауважує І.Б. Усенко, ще наприкінці 80-х років у перебігу докорінного перетворення радянського суспільства проблеми нашого минулого загалом та історії держави і права зокрема опинилися в центрі громадської думки, стали своєрідним «полем загального тяжіння», могутнім імпульсом руйнації не тільки застарілих стереотипів, а й масової свідомості та світоглядних засад суспільства. Сторінки друкованих видань заповнили численні «викривальні» публікації, які повністю змінювали попередні оцінки. Водночас те, що раніше засуджувалося або просто приховувалося, тепер підносилося на щит, ставало символом патріотизму й благородства[2].

Необхідність вивчення історії науки для розкриття закономірностей її розвитку усвідомлюється вченими усього світу починаючи з О. Конта та закінчуючи сучасним постпозитивізмом і деконструктивізмом. Слід зазначити, що в саме в конструкціях постпозитивістів (особливо в поняттях «парадигма» Томаса Куна[3], «епістема»

Мішеля Фуко[4] та «дослідницька програма» Імре Лакатоса[5]) відзначається прагнення включити до розгляду, окрім когнітивних, також соціальні та соціально-психологічні параметри. Так, Альберт Ейнштейн у своїй промові стосовно принципів наукового дослідження прямо наголошував на ролі інтуїції в науковій творчості: «Найвищим завданням фізиків є пошук тих загальних елементарних законів, із яких шляхом чистої дедукції можна отримати картину світу. До цих законів не веде логічний шлях, а лише інтуїція, яка базується на проникненні в сутність досвіду. За такої невизначеності методика можна думати, що існує довільна кількість рівноцінних систем... Проте історія показала, що з усіх мислимих побудов на даний момент тільки одна є домінуючою... Теоретична система практично однозначно визначається світом спостережень, хоча жоден логічний шлях не веде від спостережень до нових принципів теорії» [6]. Інший відомий фізик, Макс Борн, критикуючи раціоналізм, взагалі заперечує значення будь-яких наукових методів: «Я впевнений, – пише він, – що в науці немає філософської стовпової дороги з гносеологічними вказівками. Ні, ми перебуваємо в джунглях і відшукуємо свій шлях через спроби й помилки, будуючи свій шлях позаду себе по мірі того, як уже просунулися вперед» [7].

На сьогодні панівною парадигмою, тобто панівним стилем мислення, потрібно, мабуть, визнати функціонально-системний (і обов'язково з діахронічною формантою). Все більше визнання отримує розуміння адаптивності як самоорганізації систем та антропоцентризму. Такий підхід вимагає вивчення функцій елементів системи наукової титулатури в їх взаємодії з умовами і завданнями наукового спілкування й трансляції знань, тобто припускає діалектику функції і системи. Системний і функціональний підходи доповнюють один одного, об'єднуючись у погляді на інститут присвоєння наукових ступенів та присудження наукових звань як на адаптивну систему. А проблематика адаптації потребує історичного розгляду завдяки своїй плинній часовій природі.

Результативність наукових досліджень вимагає не тільки аналізу, але і синтезу, і комплексний розгляд об'єктів став характерною рисою сучасної науки. Розвиток науки за рахунок диференціації приводить до зростання нових розгалужень усередині вже існуючих дисциплін. Інтеграція наук також вельми характерна для нашого часу і

об'єднує раніше віддалені дисципліни, причому відзначено, що найцікавіші і принципово нові результати отримуються саме на перетині наук. Так з об'єднання технічних, фізичних і природничих наук виникли кібернетика і біоніка; надалі поряд із кібернетикою технічною виникли кібернетики медична, економічна, біологічна тощо. Те ж саме можна казати й про загальну теорію права.

Темпи розвитку тієї або іншої галузі науки визначаються практичними завданнями. Розвиток культури і міжнародного спілкування вимагає, наприклад, інтенсифікації досліджень з міжнародного права, а отже, і розробки теорії і практики держави і права загалом. Розвиток потреб міжнародного спілкування визначає інтенсивний розвиток юридичного термінознавства і створення багатомовних словників з правничої тематики (загальних або галузевих). Відповідно, бурхливого розмаху набуває і політична міжнародна інтеграція в різних галузях знання та освіти, що відзначена нині Болонською декларацією. Великий розвиток у зв'язку з політичними обставинами в світі отримують порівняльні та порівняльно-історичні дослідження варіювання правових систем та вивчаються безліч їх державних і міждержавних варіантів.

Традиційно в науковому дослідженні розрізняють методологію, метод і методіку. Під **методикою** розуміється спосіб знаходження нового матеріалу, тобто сукупність прийомів спостереження, експерименту і опису. **Метод** – це підхід до матеріалу, що вивчається, його систематизація і теоретичне осмислення (теорія). **Методологія** – застосування до процесу пізнання принципів світогляду, тобто співвідношення отриманих даних з іншими фундаментальними науками і насамперед з філософією[8]. Між тим, подібне розмежування (деякі методологи називають його чотириповерховою пірамідою: філософська // загальнонаукова // конкретно-наукова // технологічна методологія) нерідко призводить до казусів, пов'язаних із неможливістю виявити методологічну базу дослідження. Адже такий розподіл став причиною того, що вчені мали або займатися методологією, або використовувати її в своїх дослідженнях лише на якомусь певному «поверсі» – порізно. Недостатній інтерес дослідників до питань методології пояснюється також тією обставиною, що в самій методології залишається багато неясного в її сутності, у питаннях

співвідповідності методологічних і теоретичних проблем науки, взаємовідношень методології і філософії[9]. Це пов'язане з тим, що методологія довгий час розглядалася як учення про методи діяльності[10], далі – як пріоритетна галузь діяльності обмеженої групи людей розумової праці[11] і, навіть, як синонім учення про пізнання. Розрізняли дескриптивну (описову) та прескриптивну (нормативну) методологію, спрямовані на регуляцію діяльності[12].

У цілому ж, ймовірно, основною об'єктивною причиною появи різних неоднозначних тлумачень поняття «методологія» є та обставина, що людство перейшло в нову постіндустріальну епоху свого розвитку, що супроводжується такими явищами як інформатизація суспільства, глобалізація економіки, зміна ролі науки в суспільстві тощо. Одні автори розглядають методологію як спосіб, засіб зв'язку науки і практики[13]. Інші автори[14] – як засіб допомоги науки практиці. Ми дотримуємося позиції, що **методологія** – передусім **вчення про організацію діяльності**[15]. Таке визначення однозначно детермінує і предмет методології – «організацію діяльності». У той же час необхідно відзначити, що, напевно, не всяка діяльність потребує організації, в застосуванні методології.

Методологія розглядає організацію *діяльності* (діяльність – цілеспрямована активність людини, що побудована за схемою «мета – мотив – спосіб – результат» [16]). Організувати діяльність означає упорядкувати її в цілісну систему з чіткою певними характеристиками, логічною структурою і процесом її здійснення – *темпоральною структурою* (виходячи з пари категорій діалектики «історичне (темпоральне, пов'язане з плином часу) і логічне»). У дослідженні наукової титулатури цій діаді відповідає пара «історизм» – «системність», оскільки об'єктивність системного аналізу явищ неможливо відокремити від їх історичного вивчення.

Принцип системності, в досить чіткій формі сформульований Гегелем[17], припускає розгляд будь-яких об'єктів із позицій закономірностей системного цілого, взаємодії складових його частин для виконання властивих йому функцій. Тобто, принцип системності орієнтує дослідника на розгляд будь-якого об'єкту з позицій закономірностей системного цілого і взаємодії складових його частин. «Найповніше гносеологічна функція системного (= системно-структурного) підходу, –

відзначають А.М. Коршунов і В.В. Мантантов, – виявляється під час дослідження соціальних систем – систем вищого порядку» [18]. А оскільки наукова титулатура є базисною соціально-нормативною ієрархічною структурою, системний підхід до неї з погляду історії права не тільки правомірний, але і необхідний[19].

Тим часом, саме поняття системи сьогодні виступає в таких багатогранних різновидах дефінітивів, що принципове прояснення питання системності (як способу вираження проблеми співвідношення між системологією, юриспруденцією і діалектикою) представляється вкрай скрутним. Філософи, наприклад, вельми жалкують про те, що поняття «система», що має за собою значну традицію у філософському мисленні, «у новий час набуло поширення в такій версії, у якій був втрачений його філософський характер» [20]. Системологи вважають, що системно-структурний опис об'єкту є вдалим методологічним прийомом, що дозволяє розкрити зв'язки і відношення між структурними складовими (одинацями або підсистемами) єдиного складного об'єкту, виходячи з досить обмеженої кількості базових категорій, наприклад таких, як система, елемент, структура, зв'язок[21], структура, процес, елемент, функція, зв'язок, взаємодія[22], процес, матеріал, структура, елемент, форма, організованість, механізм, конструкція[23].

Досить послідовне, на нашу думку, осмислення принципу системності належить відомому вітчизняному вченому, академікові НАН України О.С.Мельничуку. Відштовхуючись в своєму аналізі від традиційного розмежування понять «система» і «структура», при достатньо чіткому розмежуванні дефініцій це дозволяє вивчити проблему з боку її цілісності та з боку взаємозв'язку й взаємодії властивих їй елементів. На цій основі пропонується розуміти систему як індуктивне, а структуру – як дедуктивне поняття. Тобто, система розуміється як сума взаємозв'язаних і взаємообумовлених елементів, які створюють єдиний складний об'єкт, який розглядається як такий, що об'єднує в своєму складі простіші частини (які, у свою чергу, також об'єднують в собі дрібніші одиниці – і так до елементарного рівня). Структура ж, через свою дедуктивну основу, розуміється як категорія, що немов би розкладає вже наявний, створений, існуючий цілісний складний об'єкт на взаємопов'язані елементи

для їх аналізу, визначення внутрішньої організації даного єдиного цілого з боку його єдності[24]. Саме це методологічне положення видається нам принципово застосовним для аналізу систем титулатури наукових спільнот країн сучасного світу.

Із принципом історизму пов'язується ідея прогресу як руху від нижчого до вищого, єдність переривчастого і безперервного. Історизм в правничій діяльності безпосередньо пов'язаний із аналізом людської діяльності як сенсу і змісту процесу розвитку. Соціально-правова реальність як сукупність об'єктивних закономірностей формується в перебігу діяльності людей, спрямованої, зазвичай, на елементи, зв'язки і відносини зовнішнього, природного чи суспільного світу. Вони об'єктивуються у вигляді системи створюваних соціально-культурних і нормативних цінностей через зміни самої людини і структурно-системні параметри людського соціуму. Одночасно змінюються і взаємозв'язки людини з реальною дійсністю і нормативами (відносини «суб'єкт – об'єкт – засіб виразу суб'єктно-об'єктних і суб'єктно-суб'єктних відносин»). Сформоване в результаті цієї діяльності соціальне і матеріальне середовище слугує особливим додатком діяльності людей і сферою, відповідно, історичної динаміки правничої системи. Тому можна говорити про двоякий характер принципу історизму в історії права. З одного боку, це процес, що визначається динамікою соціальних відносин. З іншого – це автодетермінований, але не довільний процес, заснований на єдності репродуктивних (рутинних, відтворюючих) і продуктивних (творчих) начал у правничій діяльності. Так, для розуміння чинників домінанти Болоньї у сучасних ініціативах реорганізації та вдосконалення європейського науково-освітнього простору доцільно звернутися до тих середньовічних та ренесансних традицій, які висунули Болонью на передній край освітніх закладів тогочасної Європи.

Зрозуміла провідна роль репродуктивного начала в правничій діяльності людини: саме вона забезпечує стійкість права в цілому. Тим часом, у самій правничій діяльності існують внутрішні суперечності (наприклад, аналогія і аномалія) і суперечності зовнішні (людина, існуючи в різних умовах, різним чином будує ситуативні акти, реалізуючи в них знання залежно від ситуації (прецеденту) і самих структур наявного знання). Наприклад, сенс та зміст діяльності вчених угруповань середньовічної

Європи об'єктивувалися у вигляді системи створюваних соціально-культурних та поняттєвих цінностей через зміну людини як особистості та суб'єкта ієрархії наукової консорції. З одного боку, видозмінювалися міжсуб'єктні відносини – з родинно-виробничих на професійно-виробничі. З іншого ж боку, процес утворення наукових консорцій не міг бути революційним, і за формою повторював структурні зразки родинно-виробничих утворень. Так відбувалася самодетермінація репродуктивних (рутинних) та продуктивних (творчих) засад у науковій спільноті. Традиційність же середньовічної Європи стабілізувала та інституціонувала функціонування необхідного для практичної або духовної діяльності знання у межах цеху, гільдії, ордену тощо, тобто замкнених спільнот. Більшість європейських спільнот-корпорацій використовували сімейний принцип, принцип спадкового професіоналізму, а сімейні контакти – як основну структуру, що транслює знання. Спадковий професіоналізм відігравав значну роль у середньовічній Європі – чи у формі «першонародження», чи у таїні «сімейної традиції», чи у вигляді «родинних привілеїв». Але така традиційність не могла бути тривалою і стійкою. Подібні прецеденти й стимулюють динаміку системи права.

Історизм, отже, виступає як принцип, що розкриває рух правових норм від минулого стану до сьогодення і майбутнього стану, а також це надає можливість в найзагальніших рисах пояснити і описати цей майбутній стан права або окремих його підсистем, сфер, одиниць. У цьому полягає загальна евристична значущість цього принципу в аналітичному додатку до юриспруденції.

Застосування принципу історизму не виключає його поєднання з принципом системності, враховуючи загальноприйнятий принцип системних зв'язків. Але проблема ускладнюється тим, що на питання про те, де вони виявляються, при синхронному або при діахронічному вивченні, відсутня єдина і однозначна відповідь. Якщо одні дослідники вважають, що правничу системність може бути виявлена тільки при синхронному дослідженні і ніколи – при діахронічному, то з погляду інших – системні зв'язки властиві як «єдиномоментним» зрізам, так і розвитку права, його історичній перспективі (ретроспективі). Ситуація ускладнюється тим, що системність права має бути певною мірою стабільною, стійкою, проте повної рівноваги в

будь-якому єдиномоментному синхронному зрізі не існує, так само як в діахронії не існують тільки одні зміни. Ми вважаємо, помилковою позицію ототожнення системних відносин тільки з синхронією і статичним дослідженням, і історії права – тільки з динамікою і діахронією, тому дана позиція в роботі деяким чином нейтралізована. Тим часом, нами визнано необхідним (ґрунтуючись на принципі конвенціоналізму[25] і з метою зручності опису і зручності сприйняття опису) зберегти структурне і термінологічне розрізнення синхронії і діахронії. Методологічним інструментарієм тут виступить, з одного боку, компаративне вивчення системи присвоєння наукових ступенів та наукових звань як її «зовнішній» аналіз, а з іншого – дослідження системи присвоєння наукових ступенів та наукових звань в Україні як її «внутрішній» аналіз.

Незважаючи на те, що прагматичний контекст наукової титулатури підсилює критичне ставлення до прогнозів, прогностичний компонент наукового дослідження є суттєвою складовою будь-якої діяльності та докорінним чином пов'язаний з прийняттям рішень та плануванням діяльності, оскільки уявлення про майбутнє супроводжує кожне діяння. Закономірно, що «у філософії науки передбачення традиційно вважається метою будь-якої наукової теорії» [26], причому різниця між передбаченням та поясненням чисто прагматична, а їхні структури тотожні. Як нам здається, саме прогнози в соціальній сфері (наприклад, використання принципів Болонської декларації в системі сучасної вищої освіти в Україні стосовно існування та структурної перебудови інституту наукової титулатури) є здійснюваними, оскільки соціальні та особистісні аспекти поведінки – керовані, тобто регулюються певними нормами, від правничих до культурних, від усвідомлюваних до несвідомих. І саме цей зв'язок соціального контексту та індивідуальної поведінки, їх взаємовплив та взаємообумовленість дозволяють прогнозувати динаміку окремих соціальних груп та соціальних інститутів, формуючи фрагмент «образу майбутнього».

Література:

1. Кун Т. Структура научных революций. – М.: Прогресс, 1977. – 477 с.
2. Усенко І. Б. Историко-юридичні дослідження // Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. 1949—1999. — К., 1999. — С. 154—155.
3. Кун Т. Структура научных революций. – М.: Прогресс, 1977. – 477 с.
4. Фуко М. Слова и вещи. Археология гуманитарных наук. – М.: Прогресс, 1977.
5. Лакатос И. Фальсификация и методология научно-исследовательских программ. – М.: «Медиум», 1995; Лакатос И. История науки и её рациональные реконструкции // Прил. к кн.: Кун Т. Структура научных революций. – М.: АСТ, 2001.
6. Эйнштейн А. Принципы научного исследования // Эйнштейн А. Физика и реальность. – М.: Прогресс, 1965. – С. 9–10.
7. Борн М. Эксперимент и теория физики // Успехи физических наук. – 1958. – Т. 66. – Вып. 3. – С. 347.
8. Спиркин А.Г., Юдин Э.Г., Ярошевский М.Г. Методология // Философский энциклопедический словарь. – М.: Советская энциклопедия, 1989. – С.359–360.
9. Новиков А.М., Новиков Д.А. Методология. – М.: СИН–ТЕГ, 2007. – С. 11.
10. Декарт Р. Рассуждение о методе, чтобы верно направлять свой разум и отыскивать истину в науках // Декарт Р. Сочинения в 2 т.: Пер. с лат. и франц. – Т. I/Сост., ред., вступ. ст. В. В. Соколова. – М.: Мысль, 1989. – С. 250–296.
11. Маркс К. Тезисы о Фейербахе // Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. – 2-е издание. – М., 1956. – Т. 3. – С.1.
12. Краевский В.В., Полонский В.М. Методология для педагога: теория и практика. – Волгоград: Перемена, 2001. – С. 272.
13. Краевский В.В. Методология научного исследования: Пособие для студентов и аспирантов гуманитарных ун-тов. – СПб.: СПб. ГУП, 2001; Краевский В.В. Содержание образования: вперёд к прошлому. – М.: Педагогическое общество России, 2000.
14. Масюкова Н.А. Проектирование в образовании. – Минск: Технопринт, 1999.
15. Новиков А.М., Новиков Д.А. Методология. – М.: СИН–ТЕГ, 2007. – С. 22.
16. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность // Леонтьев А.Н. Избранные психологические произведения. – М.: Педагогика, 1983. – Т. II. – С. 104–105.
17. Гегель Г.Ф.В. Энциклопедия философских наук. – М.: Мысль, 1974. – Т.1.– С.100.
18. Коршунов А.М., Мантантов В.В. Диалектика социального познания. – М.: Политиздат, 1988. – С.173.
19. Chua V.N. The structure of the contemporary sociological problematic. A foucaultian view // American sociologist. – 1980. – Vol.15. – № 5 – P.82–93; Фуко М. Слова и вещи. Археология гуманитарных наук. – М.: Прогресс, 1977. – 477 с.
20. Леске М., Редлов Г., Штилер Г. Почему имеет смысл спорить о понятиях. – М.: Политиздат, 1987. – С.136.
21. Постовалова В.И. Историческая фонология и ее основания. – М.: Наука, 1978. – С.8–15.
22. Генисаретский О.И. Методологическая организация системной деятельности // Разработка и внедрение автоматизированных систем в проектировании (теория и методология). – М., 1975. – С.433–434.
23. Щедровицкий Г.П. Автоматизация проектирования и задачи развития проектировочной деятельности // Разработка и внедрение автоматизированных систем в проектировании (теория и методология). – М., 1975. – С.95–109; Щедровицкий Г.П. Избранные труды. – М.: Шк.Культ.Полит., 1995. – 800 с.
24. Мельничук А.С. Понятия системы и структуры в свете диалектического материализма // ВЯ. – 1970. – №1.
25. Конвенціоналізм – «напрям у філософському тлумаченні науки, згідно до якого в основі математичних та природничих теорій лежить довільність угоди (умовність, визначення, конвенція між ученими), вибір якої регулюється лише міркуваннями зручності та доцільності, «принципом економії мислення» (Большая Советская Энциклопедия. – М.: СЭ, 1973. – Т. 12. – С. 611).

26. Карпович В.Н. Предсказание как логико-методологическая , философская и социологическая проблема // Вечные философские проблемы / Отв. ред. Г.А. Антипов. – Новосибирск: Наука, 1991. – С. 57.